

Critique of the Two Treatises *Ta'dib al-Nesvan* and *Ma'ayeb al-Rejal* with a Lakoff's Linguistic Approach

Shirzad Tayefi^{*1}, Faeze Saadati Masrur²

Received: 25/02/2025

Accepted: 08/07/2025

* Corresponding Author's E-mail:
taefi@atu.ac.ir

Abstract

The issue of language and gender emerged as a pivotal subject in gender studies during the second wave of feminism in the 20th century, primarily focusing on language's role in perpetuating patriarchal structures and discrimination against women. Adopting an inductive approach and grounded in Robin Lakoff's theoretical framework of "Language and Woman's Place," this research conducts a comparative analysis of the impact of authors' gender on the language used in two extant treatises from the Qajar era: *Ta'dib al-Neswan* (Discipline of Women) as a male-authored text, and *Ma'ayeb al-Rejal* (Vices of Men) as a female-authored text. To achieve this, researchers examined linguistic components at both lexical and structural levels. Lexical analysis included color terms,

1. Associate Professor of Persian Language and Literature, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

<https://orcid.org/0000-0002-2773-3074>

2. PhD Student of Persian Language and Literature, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

<https://orcid.org/0009-0002-2220-689>

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY- NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

dysphemisms, and expletives, while structural analysis focused on imperative sentences, hedges, and intensifiers. The findings indicate that the male author of *Ta'dib al-Neswan* utilized masculine linguistic stereotypes to reinforce his superior position over women. Conversely, the female author of *Ma'ayeb al-Rejal* predominantly employed feminine linguistic variables, which could suggest an acceptance of traditional gender roles. However, in certain instances, the female author attempted to attract a male audience and assert linguistic power by adopting masculine language. These findings suggest that the female author faced challenges and obstacles in breaking linguistic boundaries and achieving an "independent voice", occasionally resorting to masculine language. These dynamics reflect the complexities of the interplay among gender, power, and discourse in historical texts.

Keywords: Language and gender; *Ta'dib al-Neswan*; *Ma'ayeb al-Rejal*; Robin Lakoff.

Introduction

Research Background:

Extensive research has been conducted on language and gender. Notable studies include Jan Nejad's "A Sociolinguistic Study of Linguistic Differences between Iranian Male and Female Speakers in Conversational Interaction", which investigated gender-based linguistic distinctions in Iranian male and female conversational exchanges. Paknahad Jabarouti, in "Dominance and Subordination in Language", elucidated how lexical choices contribute to the subjugation of women versus the dominance of men. Furthermore, Modarresi, in "An Introduction to the Sociology of Language", carried out the first Persian research on linguistic differences between men and women in the Persian language.

Regarding the two treatises, *Ta'dib al-Neswan* and *Ma'ayeb al-Rejal*, Borji and Zakeri, in "An Analytical Critique of Women and Men with a Focus on *Ta'dib al-Neswan*", first explored the role of women from the perspectives of the Quran, Islam, other holy scriptures, religious figures, and scholars. They then delved into the status of women across various historical periods, particularly during the Qajar era. Ghazi Moradi, in "A Critical Re-reading of the Concept of Gender and the Boundaries of the Body in *Ta'dib al-Neswan*", analyzed this work as a social construct, demonstrating how the body is understood through language and transformed into a socio-cultural construct.

Goals, Questions, and Assumptions

By employing the theory of language and women's place in texts, it is possible to address the linguistic differences between women and men, which are a result of social inequality. The linguistic characteristics of each gender reflect the differences in their social roles and positions.

This research aims to answer the following questions: To what extent do the effects of gender on the language and writing of the author of *Ta'dib al-Neswan* and the author of *Ma'ayeb al-Rejal* align with the components of language and gender theory? Furthermore, what specific gender stereotypes do *Ta'dib al-Neswan* as a male-authored text and *Ma'ayeb al-Rejal* as a female-authored text adhere to? And what linguistic differences exist between the two treatises concerning the authors' gender?

Our hypothesis in this study is that the language of the authors of *Ta'dib al-Neswan* and *Ma'ayeb al-Rejal*, given that they represent the first literary confrontation and interaction between women and men in Persian literature, exhibits a high degree of conformity with the components of language and gender theory.

Women and men each employ distinct linguistic styles, utilizing specific terms, words, and even syntactic patterns. Women's language, due to their subordinate social status, is often perceived as polite and weak. Furthermore, the linguistic behavior of both genders in society is subject to gender stereotypes. Power dynamics between men and women lead to the emergence of dominant men and submissive women. Research in the field of gender linguistics examines various dimensions of linguistic structures, including phonology, lexicology, and syntax. In every linguistic community, gender-based differences are observed in the use of terms, phonetic variants, and syntactic patterns. These distinctions become more pronounced when there is a deviation from gender-related linguistic norms. Diverse perspectives have been articulated regarding the root causes of observed differences in linguistic behavior between men and women. "One group has attributed the differences to the interaction and amalgamation of different languages, which arise from military, cultural, and other encounters, or are significantly influenced by the outcomes of such encounters" (Modarresi, 1989, p. 102). These linguistic differences are also evident between men and women in the Persian language. Among the prominent treatises of the Qajar era, *Ta'dib al-Neswan*, authored by a Qajar prince in the late 19th century, was written with the aim of educating women. Subsequently, Bibi Khanom Astarabadi authored *Ma'ayeb al-Rejal* in response, a work considered the first in Iranian history to advocate for women's rights. Consequently, this study applies the components of language and gender theory at both lexical and structural levels, including color terms, taboo words, expletives, imperative sentences, hedges, and intensifiers, to analyze these two treatises.

Conclusion

The results obtained from the examination and comparison of these two treatises reveal that the male author, by employing masculine gender stereotypes, sought to establish and reproduce a dominant position relative to the female gender. Conversely, the female author predominantly utilized linguistic variables that, in terms of usage, aligned more closely with feminine gender stereotypes; this can be interpreted as a reflection of the internalization and acceptance of traditional gender roles. Nevertheless, in specific instances, the female author endeavored to attract male audiences and assert a form of linguistic power by deviating from her gender's linguistic norms and adopting masculine linguistic forms.

References

- Modarresi, Y. (1989). *An Introduction to the sociology of language*.
Institute for Humanities and Cultural Studies.

دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه

سال ۱۳، شماره ۶۵، آذر و دی ۱۴۰۴

مقاله پژوهشی

نقد دو رساله تأدیباتالنسوان و معایب الرجال با رویکرد زبانی لیکاف

شیرزاد طایفی^{*۱}، فائزه سعادت مسرور^۲

(دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۰۷ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۱۷)

چکیده

بسیاری از زبان‌شناسان اجتماعی با بررسی رابطه زبان و جنسیت، بر این باورند زنان به دلیل جایگاه اجتماعی فروتری که نسبت به مردان دارند، اقتدارپذیرند و از زبانی با ویژگی‌های مخصوص استفاده می‌کنند که متناسب با جایگاه فرودست آن‌ها در جامعه است. دو رساله تأدیباتالنسوان و معایب الرجال نمونه‌ای از نخستین تقابل مردان و زنان در عصر قاجار هستند و این پژوهش در پی آن است تا براساس نظریه‌های زبان‌شناسی اجتماعی به‌ویژه آرای زبانی لیکاف و به شیوه استقرایی، با تکیه بر مطالعات کتابخانه‌ای، زبان و میزان تأثیر جنسیت نویسندگان بر زبان را در این دو رساله («تأدیباتالنسوان» به‌عنوان نوشتاری مردانه و «معایب الرجال» به‌عنوان نوشتاری زنانه) بررسی مقایسه‌ای کند. برای دستیابی به این هدف، مؤلفه‌های واژگانی چون رنگ‌واژه‌ها، دش‌واژه‌ها، سوگند واژه‌ها و شاخص‌هایی در سطح

۱. دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

*taefi@atu.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0002-2773-3074>

۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

<https://orcid.org/0009-0002-2220-6897>

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

نقد دو رساله تأدیبات النسوان و معایب الرجال با... شیرزاد طایفی و همکار

جمله، مانند جمله‌های آمرانه، تعدیل‌کننده‌ها و تشدیدکننده‌ها مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج به‌دست‌آمده نشان می‌دهد نویسنده مرد، با به‌کارگیری کلیشه‌های زبانی مردانه، در پی تثبیت جایگاه فرادستانه خود بر زنان بوده است. در مقابل، نویسنده زن، عمدتاً از متغیرهای زبانی زنانه استفاده کرده که این امر می‌تواند نشان‌دهنده پذیرش نقش‌های جنسیتی سنتی باشد. با این حال، در برخی موارد، نویسنده زن تلاش کرده با استفاده از زبان مردانه، توجه مخاطبان مرد را برانگیزد و قدرت‌نمایی کند. یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که نویسنده زن در تلاش برای شکستن مرزهای زبانی و دستیابی به صدایی مستقل، با چالش‌ها و موانعی مواجه بوده و گاهی ناگزیر به استفاده از زبان مردانه شده است.

واژه‌های کلیدی: زبان و جنسیت، تأدیبات النسوان، معایب الرجال، رابین لیکاف.

۱. مقدمه

نخستین بار مسئله زبان و جنسیت در پی اعتراض‌های فمینیست‌های موج دوم به تبعیض‌های اجتماعی و مردسالاری موجود در جامعه مطرح شد. آن‌ها معتقد بودند که تمامی جوانب زبان در پی تثبیت جایگاه مردان است و همین مسئله باعث سرکوب زنان شده است. همراه با رشد شاخه‌های گوناگون زبان‌شناسی، توجه زبان‌شناسان به تفاوت زبان مورد استفاده زنان و مردان و نحوه کاربرد متفاوت آن‌ها در سطح جامعه معطوف شد. پیشینه زبان‌شناسی جنسیت به حدود پنجاه سال پیش می‌رسد و کسانی مانند لبوف (۱۹۷۲) در ایالات متحده و ترادگیل (۱۹۸۰) در انگلستان نخستین پژوهش‌ها را در این زمینه انجام دادند. رابین لیکاف^۱ از نخستین پژوهشگرانی بود که به صورت علمی و جدی به بررسی زبان و جنسیت پرداخت. او با انتشار کتاب *زبان و جایگاه زنان* و چندین مقاله علمی دیگر، تفاوت‌های زبان زنان و مردان را بررسی کرد. به عقیده او برداشت انسان از جهان بر نحوه بیان افکارش تأثیر می‌گذارد؛ بنابراین زبان

می‌تواند به‌عنوان شاخصه‌ای برای پی‌بردن به برداشت‌های پنهانی از امور به کار گرفته شود. زنان و مردان هر کدام از زبان به گونه‌ای خاص استفاده می‌کنند و اصطلاحات، واژه‌ها و حتی گونه‌های نحوی مخصوص به خود را دارند؛ زبان زنان به‌دلیل جایگاه اجتماعی فروتر آن‌ها، گونه‌ای مؤدبانه و ضعیف است، نیز رفتار زبانی زنان و مردان تابع کلیشه‌های جنسیتی است. قدرت در میان مردان و زنان باعث به‌وجودآمدن مردانی حاکم و سلطه‌گر و زنانی تابع و مطیع می‌شود. در اجتماع عموماً زنان جایگاه اجتماعی و نقش‌های محدودتری نسبت به مردان دارند و همین بی‌ثباتی و تزلزل جایگاه، در رفتار زبانی آن‌ها و نیز در سطح جامعه منعکس می‌شود. «وی [لیکاف] معتقد است زبان زنان پست‌تر از زبان مردان است، زیرا بر انگاره‌های ضعف و عدم قطعیت و واکنش‌های عاطفی تأکید دارد. همچنین گوتس معتقد است مکالمات فقط مردانه مانند سخنرانی‌های یک‌نفره و مکالمات زنان بیشتر بر پایه همکاری و مشارکت است» (بهمنی مطلق، ۱۳۹۳، ص. ۱۲۲).

زبان‌شناسی جنسیت ابعاد مختلفی از زبان، از جمله آواها، واژگان و جملات را در برمی‌گیرد و در هر جامعه زبانی، زنان و مردان با استفاده از اصطلاحات و گونه‌های آوایی و دستوری خاص خود حضور دارند. وجود این تمایز، زمانی برجسته می‌شود که مردی از اصطلاحات زنانه یا زنی از گونه‌های زبانی مردانه استفاده کند. درمورد دلایل اصلی تفاوت میان رفتار زبانی مردان و زنان، نظرات متفاوتی ابراز شده است. «گروهی تفاوت‌ها را نتیجه برخورد و آمیزش زبان‌های مختلف دانسته‌اند که به سبب برخوردهای نظامی، فرهنگی و... شکل می‌گیرد و یا از نتایج این‌گونه برخوردها بیشتر تأثیر می‌پذیرد» (مدرسی، ۱۳۶۸، ص. ۱۰۲).

نقد دو رساله تأدیبه النسوان و معایب الرجال با... شیرزاد طایفی و همکار

به عقیده لیکاف (۱۳۹۹) تفاوت‌های زبانی میان زنان و مردان، یکی از نتایج نابرابری اجتماعی است و ویژگی‌های زبانی آنان، بازتاب تفاوت‌هایی است که از نظر نقش و موقعیت اجتماعی میان اعضای این گروه وجود دارد.

در زبان فارسی نیز این تفاوت‌های زبانی، میان زنان و مردان مشهود است. در میان رساله‌های مشهور و برجسته عصر قاجار، رساله تأدیبه النسوان اثر شاهزاده‌ای قاجاری در اواخر قرن سیزدهم به‌منظور تأدیبه و تربیت زنان نگاشته شده است. پس از چندین سال بی‌بی خانم استرآبادی رساله معایب الرجال را در پاسخ به آن نوشته و این اثر به نوعی نخستین اثری است که در تاریخ ایران به دفاع از حقوق زنان پرداخته است. در این پژوهش ابتدا پاره‌ای از ویژگی‌های زبانی زنان و مردان از دیدگاه رابین لیکاف (۱۹۷۵) ارائه می‌شود.

پژوهش حاضر در پی پاسخ به این پرسش‌ها است که تأثیر جنسیت بر زبان و نوشتار نویسنده تأدیبه النسوان و نویسنده معایب الرجال تا چه میزان با مؤلفه‌های نظریه زبان و جنسیت مطابقت دارد؟ همچنین تأدیبه النسوان به‌عنوان نوشتاری مردانه و معایب الرجال به‌عنوان نوشتاری زنانه از کدام کلیشه‌های جنسیتی پیروی می‌کنند؟ و چه تفاوت‌های زبانی میان هر دو رساله با توجه به جنسیت نویسنده وجود دارد؟

مفروض ما در این پژوهش از این قرار است که به نظر می‌رسد زبان نویسندگان تأدیبه النسوان و معایب الرجال، از آن‌جا که نخستین رویارویی و تقابل زن و مرد در ادبیات فارسی محسوب می‌شوند، میزان تطابق بالایی با مؤلفه‌های نظریه زبان و جنسیت دارند. هم‌چنین به نظر می‌رسد ویژگی‌های زبانی رساله تأدیبه النسوان به‌عنوان اثری مردنوست با ویژگی‌های زبانی جنسیت مردانه مطابقت دارد، اما رساله معایب الرجال به‌عنوان نوشتاری زنانه به‌دلیل تسلط ویژگی‌های زبانی مردان بر ادبیات

سنتی، گاهی زبانی نزدیک به زبان مردان دارد. در نهایت با توجه به جنسیت نویسنده تأدیبات/النسوان، به نظر می‌رسد ویژگی‌های مردانه و فرادستانه در این اثر کاربرد بسیاری داشته باشند و در مقابل نویسنده معایب/الرجال، ویژگی‌های فرودستانه‌ای را مطابق جایگاه خود به‌عنوان زن در جامعه به کار برده باشد.

۲. پیشینه پژوهش

مطالعات زبانی جنسیت از دهه ۱۹۵۰ میلادی به صورت علمی با پژوهش‌های لباو^۲ در آمریکا و ترادگیل^۳ در انگلستان آغاز شد. سپس با اوج‌گیری جنبش فمینیسم، به‌ویژه موج دوم آن مسئله زبان و تأثیر جنسیت بر آن مورد توجه پژوهش‌گران و زبان‌شناسان قرار گرفت. پژوهش‌های زبان‌شناسی به‌ویژه تحقیقات رابین لیکاف، تفاوت‌های زبانی زنان و مردان را بررسی کردند و نشان دادند رفتارهای زبانی زنان و مردان از کلیشه‌های خاصی پیروی می‌کنند.

در زبان فارسی، پیشینه این‌گونه تحقیقات منحصر به مقاله‌ها، کتاب‌ها و رساله‌های گوناگونی می‌شود که اغلب به زبان گفتار می‌پردازند و در ادامه به اختصار مورد بررسی قرار می‌گیرند. پژوهش حاضر به بررسی و مقایسه زبان و جنسیت در دو رساله تأدیبات/النسوان و معایب/الرجال می‌پردازد که پیش از این در زبان و ادب فارسی، سابقه‌ای ندارد. برخی پژوهش‌های مرتبط با این موضوع عبارت‌اند از:

برجی و ذاکری (۱۴۰۲) در «نقد تحلیلی زنان و مردان با محوریت تأدیبات/النسوان» کوشیده‌اند تا نقش زن از منظر قرآن و اسلام و سایر کتب آسمانی، بزرگان دین و صاحب‌نظران را بررسی کنند سپس به جایگاه وی در ادوار مختلف، به‌ویژه در دوره قاجار می‌پردازند. قاضی مرادی (۱۳۹۷) در «بازخوانی انتقادی مفهوم جنسیت و

نقد دو رساله تأدیبالنسون و معایبالرجال با... شیرزاد طایفی و همکار

مرزهای تن در کتاب تأدیبالنسون» با خوانش این اثر به مثابه یک برساخت اجتماعی، نشان می‌دهد تن چگونه به واسطه زبان به فهم درمی‌آید و به ساختی اجتماعی و فرهنگی تبدیل می‌شود.

جان‌نژاد (۱۳۸۰) در «پژوهش زبان‌شناختی اجتماعی تفاوت‌های زبانی گویشوران مرد و زن ایرانی در تعامل مکالمه‌ای»، به بررسی و ارزیابی تفاوت‌های جنسیتی در تعامل مکالمه‌ای گویشوران مرد و زن ایرانی پرداخته است. پاک‌نهاد جبروتی (۱۳۸۰) در «فراست‌ی و فرودستی در زبان» نشان داده که چگونه واژگان زبان می‌توانند باعث فرودست‌انگاری زنان در جامعه و در مقابل فراست‌ی مردان شوند. همچنین «درآمدی بر جامعه‌شناسی زبان» نوشته مدرسی (۱۳۶۸) نخستین پژوهش فارسی است که درباره تفاوت‌های زبان‌شناختی مردان و زنان در زبان انجام شده است. پژوهشگران دیگری مانند حاتمی و جهانی (۱۳۹۹)، زارعی‌فرد و همکاران (۱۳۹۸)، نجفی عرب (۱۳۹۴)، بهمنی و باقری (۱۳۹۱)، علی‌نژاد (۱۳۸۱) و نجم‌آبادی (۱۳۷۷) نیز در این زمینه مقالاتی نوشته‌اند.

۳. مبانی نظری پژوهش

از سال ۱۹۶۰ میلادی با گسترش جنبش‌های آزادی‌خواهانه در غرب، زنان نیز با جنبش فمینیسم برای بهبود وضعیت فردی و اجتماعی خود تلاش کردند. در نخستین موج‌های فمینیسم، زنان خواهان مسائلی مانند حق رأی، حقوق و دستمزد برابر با مردان، حق سقط جنین و ... بودند، اما با گسترده شدن این جنبش، دامنه این اعتراض‌ها به سوی حقوق برابر انسانی و مدنی با مردان و نگاهی فارغ از جنسیت کشیده شد. نویسندگانی مانند سیمون دوبووار و ویرجینیا وولف با آثاری چون جنس دوم و اتاقی از آن خود در

این جنبش تأثیر به‌سزایی بر جای نهادند. از مهم‌ترین مسائلی که این افراد به آن پرداخته‌اند، مسئله تبعیض جنسیتی و نگاه فرادست به فرودست مردان به زنان است که این مسئله در زبان نمود بسیاری یافته است. برای نمونه «در فرهنگ عام زشت‌ترین ناسزاها و تحقیرها درخصوص جنس مؤنث است و صفات خوب و اصیل خاص مردان (مقایسه‌ای بین صفاتی چون خاله‌زنک و پایمردی گویای همه‌چیز است)» (کائدی، ۱۳۸۲، ص. ۴۱)؛ بنابراین فمینیست‌ها خواستار از بین رفتن تبعیض‌های جنسیتی به‌ویژه در حوزه زبان شدند.

پس از این جنبش‌ها و اعتراض‌ها، با علاقه زبان‌شناسان به بررسی عوامل اجتماعی بر زبان، شاخه‌ای از زبان‌شناسی با نام جامعه‌شناسی زبان پدید آمد که در آن پژوهشگران به بررسی «ارتباط میان زبان و اجتماع و همچنین ارتباط میان کاربردهای زبانی و ساختارهای اجتماعی که کاربران زبان در آن قرار دارند» (ترادگیل، ۱۳۷۶، ص. ۱) می‌پردازند. «زبان‌شناسان اجتماعی با وجود این که عامل جنسیت در اصل جنبه بیولوژیکی دارد، اما از آن‌جا که زنان و مردان نقش‌های اجتماعی کاملاً یکسانی برعهده ندارند، جنسیت را یک عامل اجتماعی به‌شمار می‌آورند» (مدرسی، ۱۳۷۶، ص. ۱۷۵).

رابین لیکاف با انتشار مقاله «زبان و جایگاه زن» تحول‌شگرفی در مطالعات زبان و جنسیت پدید آورد. او زبان زنان و مردان را متفاوت می‌انگارد و معتقد است این تفاوت ناشی از موقعیت فرودست زنان نسبت به مردان است و جنسیت را عامل اصلی این تفاوت زبانی می‌داند. دیدگاه‌های او بر دو محور اصلی تکیه دارد: «تفاوت زبانی بین زنان و مردان و تأثیر این تفاوت در اجتماع که همان تسلط مردانه نامیده شده بود» (مؤمنی، ۱۳۸۶، ص. ۶۶).

لیکاف شاخصه‌های زبانی زنانه را در سه گروه طبقه‌بندی می‌کند:

نقد دو رساله تأدیب النساء و معایب الرجال با... شیرزاد طایفی و همکار

۱) نشانه‌های واژگانی که واژه‌های مختص زنان مانند واژه‌های آشپزی، مد و دکوراسیون و ... هستند؛

۲) نشانه‌های آوایی که شامل تلفظ‌های دقیق و صحیح‌تر هستند؛

۳) نشانه‌های نحوی که شامل کاربرد نقش‌های پرسشی، بیانی و تردید هستند.

«زبان زن» اساساً این نگرش را دارد که زنان نسبت به دغدغه‌های جدی زندگی در حاشیه هستند. حاشیه‌ای بودن و ناتوانی زنان، هم در شیوه‌هایی که از زنان انتظار می‌رود، صحبت کنند و هم در شیوه‌هایی که از زنان صحبت می‌کنند، منعکس می‌شود. در گفتار مناسب زنان، از بیان قوی احساس اجتناب می‌شود، عدم اطمینان و تردید ترجیح داده می‌شود، ابزارهای بیان برای موضوعاتی که برای دنیای واقعی بی‌اهمیت تلقی می‌شوند، شرح داده می‌شود.

لیکاف در کتاب *زبان و جایگاه زنان*، ده مؤلفه اصلی زبان زنانه را چنین بیان می‌کند:

۱. رنگ‌واژه‌ها و استفاده از واژگان خاص؛ زنان در نام‌گذاری رنگ‌ها نسبت به مردان دقت بسیار بیشتری دارند و کلمات خاصی را به کار می‌برند. کلماتی مانند بژ، ارغوانی، پارچه بدن‌نما و ... در واژگان فعال زنانه قابل توجه هستند؛ اما در واژگان بیشتر مردان وجود ندارند؛

۲. استفاده از تردیدنماها؛ تردیدنماها کلماتی هستند که شک و تردید را به مخاطب القا می‌کنند. به عقیده لیکاف، گوینده با استفاده از تردیدنماها از اظهار نظر قطعی می‌پرهیزد؛

۳. پرهیز از دش‌واژه‌ها؛ به دلیل القای جامعه به زنان مبنی بر مؤدب بودن، آن‌ها ملزم به رعایت ادب هستند و از اصطلاحات و واژگان رکیک استفاده نمی‌کنند؛

۴. استفاده از قیدهای تأییدکننده؛ قیدهایی مانند خیلی، فقط، هم‌چنین و ... در زبان زنان نمود بسیاری دارد.

۵. استفاده از تعدیل‌کننده‌ها؛ زنان در گفتار خود از تعدیل‌کننده‌های بسیاری مانند ممکن است، فکر می‌کنم و ... بهره می‌گیرند که گفتارشان را نامشخص جلوه می‌دهد.

۶. پرهیز از زبان خشن و مردانه و کاربرد گفتار مؤدبانه؛ لیکاف معتقد است که زبان زنان، مختص به خود آن‌هاست؛ به همین دلیل از اصطلاح «نوشتار زنانه» استفاده می‌کند؛ زبانی که به گفتمان زنان اشاره دارد و به عواطف و ناشناخته‌ها نزدیک‌تر است. زنان در زبان خود از گونه مؤدبانه زبان بهره می‌گیرند و گفتار آنان بسیار مؤدبانه‌تر از گفتار مردان است. یکی از جنبه‌های ادب در گفتار زنان، پرسش است که باز گذاشتن تصمیم و عدم تحمیل به ذهن مخاطب را در بردارد (ر.ک. لیکاف، ۱۳۹۹، ص. ۱۳۶-۱۴۴).

در پژوهش حاضر، رساله تأدیبات‌النسوان به‌عنوان نوشتاری مردانه و معایب‌الرجال به‌عنوان نوشتاری زنانه، در انواع حوزه‌های واژگانی مانند رنگ‌واژه‌ها، تردیدنماها، دشواژه‌ها، تشدیدکننده‌ها، نحو و بررسی می‌شوند.

۴. بحث

- تأدیبات‌النسوان

تأدیبات‌النسوان نصیحت‌نامه‌ای در تربیت زنان و دختران است که در عصر قاجار (اواخر قرن ۱۳ هجری) به‌وسیله شاهزاده‌ای گمنام تألیف شده است؛ رساله کوچکی در یک مقدمه و ۱۰ فصل با نگاهی مردسالارانه و زن‌ستیز که نویسنده در آن با لحنی طنزآمیز،

نقد دو رساله تأدیب‌النسوان و معایب‌الرجال با... شیرزاد طایفی و همکار
مردان را در رفتار با زنان و دخترانشان نصیحت می‌کند. او درباره نگارش این رساله
می‌نویسد:

از حسن اتفاق روزی با یکی از دوستان از همین قبیل صحبت‌ها در میان
بود. شرحی از سلوک زنان صحبت شد. گفتم: گویا کسی بیش از من در این
مذلت گرفتار نبوده، دوستانه نگاهی کرد و لبخند زد. سبب پرسیدم: چند
ورقی از احوال یکی از بزرگان که در این باب مرقوم داشته به یادگاری داد
که هر وقت دلتنگ شوم به مطالعه‌اش پردازم و آن اوراق در نزد من ضبط
است. چون این بنده مؤلف هم مبتلا بود، به دامنش آویختم و آن چند ورق
را گرفته بعد از مطالعه قلم برداشتم بعضی تصرفات در آن کرده و آن را به
ده فصل قرار دادم (تأدیب‌النسوان، ۱۳۱۷، ص. ۹).

به استناد همین نوشته، پیش از او نیز شخص دیگری همین موضوع را نوشته و او
تصرفاتی در آن کرده و فصل‌بندی‌اش کرده و خواندن آن اوراق سبب ایجاد انگیزه و
تمایل نویسنده جهت ویرایش همان مطلب قبلی و تدوین رساله‌ای جدید شده است.

– معایب‌الرجال

بی‌بی فاطمه استرآبادی، رساله معایب‌الرجال را در حدود سال ۱۳۱۲ق در پاسخ و انتقاد
به کتاب تأدیب‌النسوان نگاشت. صفحات آغازین کتاب، معرفی و شرح کوتاهی از زندگی
نویسنده و به نوعی اظهار فضلی در برابر نویسنده تأدیب‌النسوان است. به گفته نویسنده،
او فرزند محمدباقر خان، سرکرده سواره استرآبادی و مادرش دختر ملا کاظم مجتهد
مازندرانی است. سپس بی‌بی خانم، هدف خود را از نگاشتن این کتاب چنین بیان می‌کند:
«اکنون همت برگماشتم که سخنانی موزون به پارسی زبان از خوبی و نرمی چون آب

روان در برابر کتاب زشت این بدسرشت آرم تا مردان بدانند که هنوز در میان زنان کسانی چند با رتبت بلند نکونام و ارجمند می‌باشند که قوه ناطقه مدد از ایشان برد» (استرآبادی، ۱۳۱۳، ص. ۱۹).

سپس با زبانی نرم و آهنگین و تمسک به آیات قرآن و اشعار و... درصدد پاسخ‌گویی و نقد کتاب *تأدیبه‌النسوان* برمی‌آید. او به دو روش به پاسخ‌گویی و نقد کتاب مذکور پرداخته است؛ نخست مطالبی را که نویسنده در *تأدیبه‌النسوان* به قرآن و حدیث استناد کرده، پذیرفته و بعد با نگرشی خردمندانه و زنانه، به بازتعریف آن‌ها پرداخته است. همچنین علاوه بر پاسخ به ده فصل کتاب *تأدیبه‌النسوان*، چهار مجلس هم در معایب مردان می‌آورد تا دست از تأدیبه زنان بردارند و به خود بپردازند.

۴-۱. واژگان

«برخی کلمات و اصطلاحات، مؤنث و برخی مذکر است. این یک قانون نیست. اما به مرور زمان و به دلیل تعدد کاربردها، برخی واژه‌ها و عبارات زنانه و برخی مردانه شده است» (بهمنی و باقری، ۱۳۹۱، ص. ۴۵)؛ همان‌طور که در بسیاری از زبان‌ها، کلمات و عبارات خاصی وجود دارد که مختص زنان یا مردان است و جنس دیگر از کاربرد آن‌ها خودداری می‌کند. «برای نمونه اصطلاح "خدا به من مرگ بده" (خدا مرگم بده) زنانه برای زنان فارسی‌زبان است، درحالی‌که زنان اصطلاحاتی مانند "چاکرم" را مردانه می‌دانند و از به‌کاربردن آن اجتناب می‌کنند» (مدرسی، ۱۳۸۹، ص. ۱۶۳)؛ بنابراین گستره واژگان زنان و مردان، تفاوت‌های بسیاری دارند و هر یک به نوعی نماینده جنسیت خاصی هستند. البته این یک قاعده نیست. زنان عموماً به دلیل جایگاه اجتماعی فروتر از مردان، اقتدارپذیرند و در مقابل، مردان با توجه به جایگاه فراتر خود در جامعه، در پی

نقد دو رساله تأدیبالنسون و معایبالرجال با... شیرزاد طایفی و همکار

تثبیت این جایگاه هستند. در سطح واژگان، استفاده مکرر از رنگ‌واژه‌ها و سوگند واژه‌ها در زبان زنان دیده می‌شود و در مقابل دش‌واژه‌ها عموماً به زبان مردان اختصاص دارد، زیرا جامعه به کاربردن دش‌واژه‌ها را از یک زن نمی‌پذیرد.

۴-۱-۱. رنگ‌واژه‌ها^۴

لیکاف معتقد است زنان در زبان خود نسبت به مردان، از رنگ‌ها دقیق‌تر استفاده می‌کنند و طیف‌های گوناگونی برای آن در نظر می‌گیرند. بنفش کم‌رنگ و تیره، نزد مردان تنها بنفش است، اما زنان در مقایسه با مردان به جزئیات بیشتری توجه می‌کنند. از نظر لیکاف تفاوت بین رنگ زرشکی و بنفش، امر بی‌اهمیت و جزئی برای مردان تلقی می‌شود. واژگانی مانند بژ، زمردی، ارغوانی روشن و... در واژه‌های فعال زنان بسیار به چشم می‌خورد؛ در صورتی که در زبان مردان به‌ندرت یافت می‌شوند (لیکاف، ۱۳۹۹، ص. ۶۵). دلیل این امر، شاید این مسئله است که مردان به مسائل و امور مهم می‌پردازند و مسائل جزئی و پیش پا افتاده‌ای مانند تشخیص رنگ‌ها را به عهده زنان می‌گذارند.

یکی از تمایزهای درخور توجه در میان زبان زنان و مردان، کاربرد رنگ‌هاست. در نوشتار زنانه با بسامد قابل توجهی از رنگ‌واژه‌ها مواجهیم؛ در صورتی که غالباً در زبان مردان، چنین واژگانی وجود ندارند یا به‌ندرت دیده می‌شوند. در بررسی‌های انجام‌شده، بسامد کاربرد رنگ‌واژه‌ها در هر دو رساله زن‌نوشت و مردنوشت به شرح زیر است:

جدول ۱: فراوانی رنگ‌واژه‌ها

Table 1: Frequency of Color Terms

تأدیبالنسون	معایبالرجال	
۱۷	۱۱	تعداد رنگ‌واژه‌ها

- بررسی‌های انجام‌شده درباره حضور رنگ‌واژه‌ها در رساله تأدیب‌النسوان، بیانگر این است که آن‌ها کاربرد بسیار کمی دارند و تعداد کمی هم از زبان زنان در متن بیان می‌شود و آن رنگ‌های اصلی مانند سفید و سیاه و قرمز است. برای نمونه:
- وقتی که خانه شوهر بیچاره می‌رود شب‌وروز خودش و شوهرش بدتر از روزگار من سیاه است (تأدیب‌النسوان، ۱۳۱۷، ص. ۶).
- زشت‌روها اغلب سفیدبخت می‌شوند (همان، ص. ۱۵).
- بهتر است از زیر کرسی نشستن که زیر کرسی نشستن رنگ بشره را زرد می‌کند (همان، ص. ۳۵).
- خداوند اگر ابروی مشکی داده ابداً وسمه نکشد (همان، ص. ۳۷).
- برای خانم‌هایی که رنگ به چهره مبارک ندارند عیب ندارد دیگر بینی سرخ چه حسنی دارد چشم سرخ چه تماشا دارد (همان، ص. ۳۷).
- ولی اعتقاد بنده هیچ رنگی بهتر از سفیدی دست و پا نیست اگر دست قرمز خوب بود خداوند قرمز خلق می‌کرد (همان، ص. ۴۴).
- به چیزهایی که دست را سیاه کند دست نزنند (همان، ص. ۴۵).
- بمیرم برای دخترم که سیاه‌بخت و سیاه‌روز است (همان، ص. ۵۶).
- در رساله معایب‌الرجال، کاربرد رنگ‌واژه‌ها نشان می‌دهد رنگ‌هایی که در این اثر زن‌نویست به‌کاررفته است، بر خلاف این تصور که زنان از رنگ‌ها با دقت بیشتری استفاده می‌کنند، تنها رنگ‌های ساده‌ای مانند سفید، سیاه، زرد و... است. برای نمونه:
- رنگ روی زردی داشت (استرآبادی، ۱۳۷۱، ص. ۵۲).
- آن زن بیچاره همیشه تباه‌کردار و سیاه‌روزگار در انتظار ایشان خوار و زار است (همان، ص. ۶۳).

نقد دو رسالة تأديب النسوان و معایب الرجال با... شیرزاد طایفی و همکار

- با رنگ و روی زرد گره بر ابروان افکنده که مبدا از حکایت دوشین حرفی به میان آید (همان، ص. ۷۰).

- مثلی است مشهور کدام سیاه بخت است که تا چهل روز سفیدبختی نداشته باشد. اما زمان سفیدبختی که تمام می شود هنگام سیاهبختی بیچاره آن زن همه محسناتش مبدل به عیوبات می شود (همان، ص. ۸۲).

- بعد از مدت چهل روز سفیدبختی روزی از روی بی میلی نگاه به صورت زن کرد (همان، ص. ۸۲).

- ید بیضای رویش بر دیده ام روشنایی افزود (همان، ص. ۸۸).

۴-۱-۲. دش واژه ها^۵

یکی از پدیده های فرهنگی و اجتماعی که تأثیر بسیاری بر زبان می گذارد، دش واژه است. «دش واژه ها صورت های زبانی هستند که ذکر آنها از لحاظ فرهنگی، مذهبی و اجتماعی ناشایست تلقی می شود و به کارگیری نادرست و نابجای آنها احياناً منجر به سرافکندگی یا ازدست دادن موقعیت اجتماعی فرد می شود اما در گفتار قشرهایی از جامعه به وفور به کار می رود» (ارباب، ۱۳۹۱، ص. ۱۰۸). دش واژه ها در حقیقت کلمات ضد ارزشی هستند که به دلیل بار معنایی منفی در سطح جامعه ممنوعیت دارند و در صورت استفاده، با واکنش منفی مواجه می شوند. ناسزاها، الفاظ رکیک و... در این زمره قرار می گیرند.

زبان شناسان بر این باورند که مردان تمایل باطنی بیشتری به الفاظ رکیک و دش واژه ها دارند و وضعیت اجتماعی نیز به مردان از سنین پایین اجازه می دهد تا کلمات تابو را به کار ببرند. لیکاف به تمایز گفتار دختران و پسران از کودکی اشاره می کند. به دختران از سنین کودکی مؤدب بودن و مانند خانم ها صحبت کردن را

می‌آموزند. گفتار دختران نسبت به پسران، بیشتر به گونه مؤدبانه گرایش دارد. در واقع، به زنان یاد داده می‌شود که مؤدب باشند تا گونه‌ای متفاوت با گونه مردان را معرفی کنند (لیکاف، ۱۳۹۹، ص. ۶۰). در رساله تأدیپ‌النسوان نیز این نکته چندین بار بیان شده است: «پس زن باید هرگز پیرامون گله نگردد و پیشی در کلام نکند، کلمات زشت و رکیک نگوید و در مقام مقابلی برنیاید و در وقت تکلم پهلوانی به خواطرش نرسد و یکدست بمغرب و دستی بمشرق نیندازد» (تأدیپ‌النسوان، ۱۳۱۷، ص. ۲۴).

بررسی‌های صورت‌گرفته بیانگر آن است که «زنان بیش‌تر دش‌واژه‌هایی را که مربوط به حوزه‌های بیماری‌ها، مرگ، حالات روانی - جسمی و خانواده است به کار می‌برند و کم‌تر از دش‌واژه‌های مربوط به حوزه‌های جنسی - خانوادگی و جنسی - خوراک است و این امر نشان‌دهنده آن است که کاربرد دش‌واژه‌های زنان و مردان براساس انتخاب حوزه‌های واژگانی آن‌ها با یکدیگر متفاوت است» (ارباب، ۱۳۹۱، ص. ۱۲۳). در جوامع مردسالار سنتی، کاربرد دش‌واژه‌ها و واژه‌های رکیک و ناپسند از مردان انتظار می‌رود و ویژگی زبانی آن‌ها به‌شمار می‌رود و زنان باید از گونه مؤدبانه زبان استفاده کنند و گفتار آن‌ها باید از عاری از هرگونه واژه زشت و خشنی باشد.

جدول ۲: فراوانی دش‌واژه‌ها

Table 2: Frequency of Difficult Words

کل الفاظ رکیک و غیررکیک	غیررکیک	رکیک	نوع دش‌واژه جنسیت
۴۹	۴۲	۷	تأدیپ‌النسوان
۵۵	۴۱	۱۴	معایب‌الرجال

نقد دو رسالة تأديب النسوان و معایب الرجال با... شیرزاد طایفی و همکار

نویسنده تأدیب النسوان با توجه به جنسیت خود و آزادی بیان مردانه، در نوشتار خود از دش‌واژه‌های رکیک و غیررکیک بسیاری استفاده کرده است و نکته قابل توجه این است که شمار بسیاری از این دش‌واژه‌ها نسبت به زنان بیان شده‌اند. نتایج به‌دست آمده نشان می‌دهد که نویسنده در مجموع از ۴۹ دش‌واژه غیررکیک و رکیک در متن استفاده کرده است. این نویسنده که خود از شاهزاده‌های قاجاری و متعلق به طبقه فرادست جامعه است و مطابق دیدگاه جامعه سنتی، دید فرودستانه‌ای به زنان دارد، در پی تقویت و تأکید بر این دیدگاه به احادیث، روایات و حکایات استناد می‌کند تا زنان را خفیف‌العقل و ناقص‌العقل بخواند. نمونه‌هایی از دش‌واژه‌های به‌کاررفته در این رساله:

دش‌واژه غیررکیک:

- واقعاً از حماقتی که طایقه نسوان دارند (تأدیب النسوان، ۱۳۱۷، ص. ۶).
 - بدانید که زنان ناقصانند چه در ایمان و چه در بهره و نصیب (همان، ص. ۱۲).
 - میگویند فلان طبیعت حیوان دارد والا نباید باین کریه‌منظری اینقدر میل داشته باشد (همان، ص. ۱۳).
 - و به گفتار خام بیهوده‌گویان فریب می‌خورد (همان، ص. ۱۶).
 - زهی احمقی که هزار ناملایم می‌گوید (همان، ص. ۱۹).
 - چگونه زنان ضعیف‌القلب و خفیف‌العقل می‌توانند متحمل این کار گردند (همان، ص. ۲۱).
 - این تصورات همه از احمقی و خفت عقلست (همان، ص. ۲۸).
- دش‌واژه رکیک:

- حالا اگر باز بملایمت حرف بزنند و گله کنند نقلی نیست صدا را العیاذبالله مثل صدای خر بلند می‌کنند (همان، ص. ۲۵).

- سرخاب کم‌تر بمالد که به رنگ اصلی بشره بوده باشد نه آنکه مثل... میمون صورت و لب و چشم و حتی دماغ را رنگین کند (همان، ص. ۳۶).

- غذایی که به این احوال بد خورده شود از خون سگ نجس‌تر است (همان، ص. ۴۱).

- غمزات خرکی تحویل ندهد (همان، ص. ۶۰).

- خمیازه‌های کثافت‌منظر (همان، ص. ۷۱).

شواهد به‌دست‌آمده از بررسی معایب الرجال بیانگر آن است که در جامعه‌ای که زنان نادیده گرفته می‌شوند و صدایشان شنیده نمی‌شود، نویسندگان در نوشتار خود از مؤلفه‌های مردانه استفاده می‌کنند تا تشبیه به مردان کند و جایگاه خود را به‌عنوان گوینده در ذهن مخاطب تثبیت سازد. بی‌بی خانم استرآبادی ابتدا در دیباچه به نوعی با اظهار فضل به اصل و نسب خود و بیان ادبی و سخته، نشان می‌دهد که از طبقه فرادست جامعه و باسواد است. در آغاز دش‌واژه‌هایی با معانی ضمنی به‌کار می‌برد. برای نمونه با درج آیه قرآن خطاب به مردان «اولئک کالانعام بل هم اضل» (استرآبادی، ۱۳۷۱، ص. ۴۸)؛ اما در صفحات پایانی رساله هر چه بیشتر معایب مردان را بیان می‌کند، دش‌واژه‌های رکیک‌تری را به‌کار می‌برد. نمونه‌هایی از دش‌واژه‌های به‌کاررفته در این اثر:

دش‌واژه غیررکیک:

- پس بهتر آن است که چون مصنف شعوری ندارند دیگر مربی نسوان نشوند (همان، ص. ۵۹).

نقد دو رساله تأدیب النساء و معایب الرجال با... شیرزاد طایفی و همکار

- در وقت غروب آفتاب، گروهی سفلۀ بی تمیز هرزه گو هرزه گرد بی غیرت و نامرد گرد هم گرد آیند (همان، ص. ۶۸).

- اما آنان که بزرگان و خوانین و اعیان و اشرافند، امرا و وزرا و صاحب منصبان عظام، ولی جوامع ایشان عوام کالانعام (همان، ص. ۶۹).

- پس آن گروه نسناس می شوند مشغول آس (همان، ص. ۷۲).

- تا طلوع صبح صادق بر آن قوم کاذب گذشت (همان، ص. ۷۳).

- این طایفه از جمیع مخلوق پست تر و رذل ترند (همان، ص. ۷۹).
دشواژه رکیک:

- آقا از گه خوردن خود پشیمان، با این صدمات و زحمات چنان رسوا گردید [...] (همان، ص. ۶۲).

- آن خانم بیچاره دیگر چگونه می تواند با آن جماعت وحشی و بی شعور ریاست و تحکم و خانه داری نماید؟ (همان، ص. ۶۴)

- هرزه گرد و هرزه گو، احمق، بی غیرت، نامرد [...] (همان، ص. ۶۸).

- های های پیزی شلان و قومه قومه ... گشادان (همان، ص. ۷۰).

- ای فاسق فاجر دنیا و اساس او چیست که قدری و منزلتی داشته باشد (همان، ص. ۷۵).

- آقای نامرد، بدتر از سگ زرد وارد خانه و بهانه [می گیرد] (همان، ص. ۸۵).

مقایسه یافته های این دو رساله با مؤلفه های زبان شناسی جنسیت، نشان می دهد که دشواژه های رکیک و غیررکیک در زبان مردانه بسیار بیشتر از زبان زنانه در معایب الرجال به کار رفته است و نویسنده زن و مرد هر کدام مطابق با کلیشه های

جنسیت خود رفتار کرده‌اند. دش‌واژه‌های رکیکی که در *معایب الرجال* به‌کاررفته است، اغلب از زبان مردان بیان شده است.

۳-۱-۴. سوگندواژه‌ها^۶

زمانی که نسبت به سخنی تردید وجود داشته باشد، گوینده برای تأکید بر سخن خود، از سوگند واژه‌ها استفاده می‌کند. سوگندها می‌توانند مبنای دینی و مذهبی داشته باشند؛ مانند به خدا، به حضرت عباس و... یا بر مبنای مسائل ارزشمند در زندگی، مانند به جان مادرم، به جان فرزندم و ... باشند. براساس پژوهش‌های انجام‌شده، مردان بیش از زنان سوگندواژه‌ها را به کار می‌برند (ر. ک: جان‌نژاد، ۱۳۸۰، ص. ۱۲۱).

بسامد کاربرد سوگندواژه‌ها در هر رساله به شرح زیر است:

جدول ۳: فراوانی سوگندواژه‌ها

Table 3: Frequency of Oath Words

معایب الرجال	تأدیب النسوان	
۱	۳	تعداد سوگندواژه‌ها

نتایج بررسی *تأدیب النسوان* نشان می‌دهد تنها سه سوگندواژه در این رساله به‌کاررفته است. در دو مورد، نویسنده می‌خواهد بر حقانیت سخنان خود تأکید کند و آخرین مورد نیز، تأکیدی بر این است که زنان سخنان او را قبول نخواهند کرد. مطابق دیدگاه لیکاف، مردان تمایل بیشتری به استفاده از سوگند واژه‌ها دارند که در زبان این دو رساله نیز مشهود است. برای نمونه:

– بخدا اگر در حسن و جمال ماه تابان باشی و در هنر سرآمد دوران ...

(تأدیب/النسوان، ۱۳۱۷، ص. ۳۰).

نقد دو رسالهٔ *تأديب النسوان* و *معایب الرجال* با... شیرزاد طایفی و همکار

– قسم بجلاله که با کمال اظهار محبت زن به شوهر که مافوقش متصور نشود ... (همان، ص. ۵۳).

– والله خواهند گفت برو مردکه احمق ... (همان، ص. ۷۶).

شواهد به دست آمده از بررسی *معایب الرجال* نشان می دهد نویسنده از هیچ سوگندواژه‌ای در کلام زنانه خود استفاده نکرده است؛ تنها در یک مورد از زبان مردان، سوگندواژه‌های زیر را به کار برده است:

– یکی گوید: «به کمریند حر، به قبر علی [...]» (استرآبادی، ۱۳۷۱، ص. ۸۰).

شواهد به دست آمده از بررسی سوگندواژه‌ها در این دو رساله، نشان می دهد همان طور که لیکاف معتقد است مردان نسبت به زنان از سوگندواژه‌های بیشتری در سخن خود استفاده می کنند.

۲-۴. در سطح جمله

۱-۲-۴. جمله‌های دستوری^۷

زبان‌شناسان معتقدند مردان بیش از زنان، از جمله‌های دستوری و آمرانه استفاده می کنند و کلام مردان با تحکم همراه است. در مقابل زنان از تعدیل کننده‌ها در کلام خود بهره می گیرند و دستورهای خود را پیشنهادگونه و غیرمستقیم بیان می کنند. این امر به این دلیل است که در سطح جامعه، همواره رفتار صحیح و مؤدبانه از زنان انتظار می رود و این وضعیت سبب به وجود آمدن نوعی تردید و تعدیل در کلام زنانه می شود.

نکته قابل توجه دربارهٔ داده‌های این پژوهش، عنوان هر دو رساله است. *تأديب النسوان* همان طور که از نامش پیداست، برای تربیت و آموزش زنان نوشته شده و بار تجویزی و دستوری آن بارز است، اما نویسنده، این دستورالعمل‌ها را خطاب به

مردان در قالب این که زن باید چنین باشد و چنین نباشد و... نوشته است؛ به همین دلیل غالب افعال این اثر در ظاهر وجه امری ندارند. در مقابل بی بی خانم در پاسخ و انتقاد به این اثر، عنوان *معایب الرجال* را برای نام گذاری رساله خود برگزیده است تا عیوب مردان را بیان کند که این امر خود نشان دهنده تعدیل در کلام زنانه است؛ زنان خود را در جایگاهی نمی بینند که بتوانند درباره تربیت مردان سخن بگویند. نویسنده در دیباچه می نویسد: «این کمینه خود را قابل تأدیب کردن رجال ندانسته، لهذا جواب کتاب را گفته و *معایب الرجال* نگاشتم تا معایشان عیان شود، شاید تأدیب النسوان دست از تأدیب کردن نسوان بردارند» (استرآبادی، ۱۳۷۱، ص. ۴۸). در *معایب الرجال* نویسنده با بیانی ملایم و لطیف هر چند آمیخته به طنز و کنایه، به بیان عیب ها و نکات منفی رفتاری و اخلاقی مردان پرداخته و از کلام دستوری و آمرانه استفاده نکرده است، اما لحن نویسنده تأدیب النسوان سراسر آمرانه و شامل تجویز دستورالعمل هایی برای تربیت و تأدیب زنان و دختران است.

بسامد فراوانی کاربرد جمله های آمرانه در هر دو رساله در جدول ۴ نشان داده شده است:

جدول ۴: فراوانی جمله های آمرانه

Table 4: Frequency of Imperative Sentences

معایب الرجال	تأدیب النسوان	
۵	۸	تعداد جمله های دستوری

بررسی های انجام شده نشان می دهد نویسنده تأدیب النسوان از جمله های امری بیشتری در متن بهره گرفته است. این مطلب قابل توجهی است که مردان خود را در جایگاهی می بینند که برای زنان تربیت نامه بنویسند و اساساً به نوعی تمامی جمله های

نقد دو رساله تأدیب النسوان و معایب الرجال با... شیرزاد طایفی و همکار

این کتاب تجویزی است، اما زنان را مخاطب قرار نداده است، بلکه با الفاظی مانند زن باید چنین باشد و چنین نباشد، تربیت‌نامه خود را نوشته است. درواقع دستورات و اوامر خود را غیرمستقیم بیان کرده است. نمونه‌ای از جمله‌های دستوری و تجویزی در تأدیب النسوان:

- زن باید ابداً از سخنان تلخ نگوید (تأدیب النسوان، ۱۳۱۷، ص. ۱۹).

- زن باید هرگز از مرد گله نکند هر چند صد ناملایم از مرد ببیند (همان، ص. ۲۴).

- عزیز من فریب حسن و جمال را مخور، طریق سلوک را از دست مده، در هر

حال و احوال مطیع امر و نهی باش و از خود بگذر (همان، ص. ۱۶).

همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد، نویسنده *معایب الرجال* خود را در جایگاه فروتری نسبت به مردان می‌داند و نمی‌خواهد آن‌ها را تربیت کند، بلکه می‌خواهد با بیان معایب‌شان، توجه آن‌ها را به خود معطوف کند؛ بنابراین نباید انتظار جمله‌های دستوری و آمرانه با توجه به هدف نویسنده داشت.

- بدانید و آگاه باشید، نصیحت پذیرید و پند گیرید، تا در دنیا و آخرت رستگار

شوید (استرآبادی، ۱۳۷۱، ص. ۴۹).

- بابایت به قربانت آرام بنشین و حرف مزین (همان، ص. ۶۰).

۴-۲-۲. تردیدنماها^۸

یکی دیگر از ویژگی‌های زبان زنان به عقیده لیکاف، تردیدنماها هستند. تردیدنماها کلماتی هستند که عدم قطعیت و درنگ گوینده را به مخاطب القا می‌کنند. نیز می‌توانند برای ادامه گفتار و خودداری از قطع کلام، استفاده شوند. «درواقع گوینده با این کلمات از اظهار نظر قطعی می‌پرهیزد» (Lakoff, 1973, p.53). لیکاف (۱۳۹۹) معتقد است

زنان به دلیل عدم قطعیت و عدم اطمینان، بیشتر از اصلاح‌کننده‌ها استفاده می‌کنند و سه کارکرد را برای اصلاح‌کننده‌ها مشخص کرده است: «۱) عدم اطمینان گوینده را نشان می‌دهد؛ ۲) در موارد مؤدبانه استفاده می‌شود؛ ۳) یکی از ویژگی‌های زبان زنانه است که در جامعه قدرت ندارد» (Nemati & Bayer, 2007, p.190).

به نظر لیکاف، دلیل استفاده بیشتر زنان از تردیدنماها عدم قطعیت و اعتمادبه‌نفس پایین آن‌ها در سطح جامعه مردسالار است. دلیل دیگر این است که زنان سعی در مؤدبانه بودن گفتار خود دارند و به همین دلیل، واژه‌های حوزه تردید و درنگ را در گفتار خود به کار می‌گیرند. در زبان فارسی، کلماتی مانند خب، شاید و عباراتی مانند من فکر می‌کنم که، می‌دانی، ممکن است و... از نمونه‌های بارز تردیدنماها هستند. این ویژگی در زبان زنان، حتی در مواقع غیرضروری هم به چشم می‌خورد و نشان از آن دارد که آن‌ها سعی در مهم جلوه‌دادن گفتار خود دارند. به‌طورکلی، زنان به دلیل جایگاه ناامنی که در جامعه دارند، با گفتار خود سعی در مستحکم کردن و اهمیت بخشیدن آن جایگاه را دارند. آن‌ها در توصیف هر پدیده‌ای، با شدت بیشتری عمل می‌کنند، اما مردان از توصیفی ساده و خنثی استفاده می‌کنند.

جدول ۵: فراوانی تردیدنماها

Table 5: Frequency of Hedges (hedging expressions)

تأدیپ النسوان	معایب الرجال	
۶	۸	تعداد تردیدنماها

نقد دو رسالهٔ *تأديب النسوان* و *معایب الرجال* با... شیرزاد طایفی و همکار

با توجه به شواهد به دست آمده از بررسی تردیدنماها در هر دو رساله، زنان به دلیل نداشتن قدرت در جامعه و نیز پرهیز از قطعیت در کلام خود، از تردیدنماها بیش تر بهره می گیرند. کاربرد بیشتر تردیدنماها در متن بی بی خانم، تأییدی بر این مدعاست.

نمونه هایی از تعدیل کننده ها در *تأديب النسوان*:

- گویا کسی پیش از من در این مدت گرفتار نبوده (*تأديب النسوان*، ۱۳۱۷، ص. ۴).

- همه اش آه و ناله که گویا عزیزش مرده و یا کشتی دودیش غرق شده (همان، ص. ۲۹).

- درست با طرب بنشیند که گویا در حالت طرب است (همان، ص. ۳۴).

- مثل پیرزن هایی که جای آفتاب را پیدا کرده در روز خاک سر سکو متفکر، تنها که

گویا در واقع صد هزار عزیزش مرده است (همان، ص. ۳۵).

- چنان باشد که گویا شب همدیگر را ندیده اند (همان، ص. ۶۴).

نمونه هایی از تردیدنماها در *معایب الرجال*:

- گویندهٔ آن کتاب گویا سلیقهٔ خود را میزان قرار داده (استرآبادی، ۱۳۷۱، ص. ۱۷).

- شاید دست از تأديب کردن نسوان بردارند (همان، ص. ۴۸).

- دور نیست که یکی از آن شیاطین تو باشی (همان، ص. ۵۶).

- گویا این مرد تمام عالم را مثل خود فرض نموده... (همان، ص. ۵۹).

۴-۲-۳. تأییدکننده ها^۹

تأییدکننده ها نشانگر توجه مثبت شنونده نسبت به گوینده است. «براساس مطالعات انجام شده در زبان انگلیسی، زنان بیشتر از مردان از تأییدکننده ها استفاده می کنند، زیرا آن ها در گفتار فعال تر و پویاتر هستند و سعی در ادامه دادن مکالمه دارند» (Tayefi, 2021, p.241).

پاسخ‌هایی مانند بله، البته، درست است، خوب و ... از مصادیق تأییدکننده‌ها هستند. نیز لبخندزدن یا سر تکان‌دادن در مکالمه نیز، از نشانه‌های توجه مثبت به گوینده است.

جدول ۶: فراوانی تأییدکننده‌ها

Table 6: Frequency of Affirmatives

معایب الرجال	تأدیبات النسوان	
۳۰	۲۴	تعداد تأییدکننده‌ها

همان‌طور که زبان‌شناسان کاربرد تأییدکننده‌ها را از ویژگی‌های زبان زنان می‌دانند، یافته‌های این پژوهش نیز نشان می‌دهد نویسنده *معایب الرجال* با کاربرد سی تأییدکننده نسبت به *تأدیبات النسوان*، بیشتر از تأییدکننده‌ها در متن خود استفاده کرده است. این امر نشان‌دهنده این است که زنان به‌دلیل جایگاه فروتری که نسبت به مردان دارند، برای جلب‌توجه مخاطب، از تأییدکننده‌ها در سخن خود بسیار استفاده می‌کنند و سعی می‌کنند در گفت‌وگو فعال و پویا باشند. نمونه‌هایی از تأییدکننده‌های به‌کاررفته در *تأدیبات النسوان*:

- اگرچه بنا بر احادیث از خوب و بد زن باید پرهیز کرد و ابداً چشم توقع از خوب و بدشان نباید داشت (تأدیبات النسوان، ۱۳۱۷، ص. ۱۳).
- همین که خلاف محبت دید البته ترک می‌کند (همان، ص. ۱۳).
- بلی خانم میان جنگ نان و حلوا قسمت نمی‌کنند. توپ است و تفنگ و چوب است و سنگ (همان، ص. ۱۹).
- لامحاله بعد خجل خواهد شد (همان، ص.).
- زن باید ابداً دست و سر و صورت را چرب نکند (همان، ص. ۱۲).

نقد دو رسالة تأديب النسوان و معایب الرجال با... شیرزاد طایفی و همکار

- حاشا و کلا اینطور باشد، بلکه زهر قاتل و درد بی درمان از این غذا بهتر است (همان، ص. ۴۱).

نمونه‌هایی از تأییدکننده‌های به کاررفته در معایب الرجال:

- البته البته هرچه زودتر در خلاصی خود سعی نمایی (استرآبادی، ۱۳۷۱، ص. ۴۹).

- بلی این زن از برای مردی خوب است که امیرکبیر باشد... (همان، ص. ۵۹).

- الحق درست و راست بدون کم و کاست گفته (همان، ص. ۶۳).

- لعلمک تفلحون الحق کلام الهی کلام الملوک، ملوک الکلام است (همان، ص. ۷۴).

- البته تا حال کیف، چرس، بی‌واهمه و ترس از سرشان هدر رفته (همان، ص. ۷۸).

- بنده پیش خود خیال کردم که البته این دفعه سر صلح دارد (همان، ص. ۹۲).

۵. نتیجه

خوانش رسالة تأديب النسوان به عنوان نوشتاری مردانه و معایب الرجال به عنوان اثری زنانه، با بهره‌گیری از مؤلفه‌های نظریه زبان و جنسیت، نتایج زیر به دست آمد:

بنا بر یافته‌های زبان‌شناسی، زنان بیشتر از مردان از رنگ‌واژه‌ها استفاده می‌کنند و این مؤلفه از کلیشه‌های زبانی زنان است، اما شواهد به دست آمده از بررسی این دو رساله نشان می‌دهد نویسنده زن، برای دستیابی به توجه مخاطبان که در عصر قاجار عمدتاً مردان بودند، مطابق این کلیشه از رنگ‌واژه‌ها استفاده نکرده است. کاربرد رنگ‌واژه‌ها در رسالة تأديب النسوان بیش از معایب الرجال است که البته شماری از این رنگ‌واژه‌ها از زبان زنان در متن ادا شده است. همچنین زبان‌شناسان معتقدند مردان به دلیل جایگاه اجتماعی فراتر خود، تمایل بیشتری به استفاده از دش‌واژه‌ها دارند؛ اما

جامعه از زنان انتظار دارد تا گونه مؤدبانه زبان را به کار گیرند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد بی‌بی خانم با کاربرد دو برابر دش‌واژه‌های رکیک در زبان خود، به نوعی خشم و ناراحتی خود را از مردان ابراز می‌کند و این ویژگی با مؤلفه کاربرد مؤدبانه زنان مطابقت ندارد. به عقیده زبان‌شناسان، مردان بیش از زنان سوگند واژه‌ها را در زبان خود به کار می‌گیرند و بررسی این مؤلفه در دو رساله یادشده، درستی این فرضیه را تأیید می‌کند. در سطح جمله مردان با تحکم و دستور حرف می‌زنند و فراتری خود را نسبت به زنان ثابت می‌کنند. رساله تأدیب/النسوان با کاربرد جمله‌های دستوری، این دیدگاه را تأیید می‌کند؛ نکته قابل‌توجه این است که اساس این کتاب، تجویزی و دستورگونه است حتی اگر جملات آن ساختار دستوری و امری نداشته باشند. در مقابل بی‌بی خانم از همان آغاز بیان می‌کند که زنان در جایگاهی نیستند که مردان را تأدیب کنند؛ بنابراین این کتاب را تنها در بیان عیوب مردان نوشته است. زنان به دلیل عدم اطمینان و عدم اظهارنظر صریح، از تردیدنماها در زبان خود استفاده می‌کنند. نویسنده زن با کاربرد بیشتر تردیدنماها، این نظر را اثبات کرده است. در بررسی تأییدکننده‌ها نویسنده معایب/الرجال با کاربرد فراوان تأییدکننده‌ها این فرضیه را ثابت کرده که مطابق دیدگاه زبان‌شناسان زنان از تأییدکننده‌ها بیش از مردان بهره می‌گیرند.

ذکر این نکته ضروری است که معایب/الرجال جزو نخستین نوشتارهای زنانه در ادبیات فارسی است که به دفاع از حقوق زنان پرداخته است و هر چند نویسنده کوشیده با به‌کارگیری زبانی نزدیک به زبان مردانه، نظر خود را به‌عنوان یک زن در جامعه مطرح کند، اما ناگزیر ویژگی‌های زبان زنانه نمود بیشتری در متن او دارد. همچنین با بررسی‌های انجام‌شده، تأدیب/النسوان مطابق کلیشه‌ها از ویژگی‌های زبان مردانه پیروی می‌کند.

نقد دو رساله تأدیبالنسون و معایبالرجال با... شیرزاد طایفی و همکار

۶. پی‌نوشت‌ها

1. R. Lakoff
2. W. Labov
3. P. Trudgill
4. color-words
5. Taboo Word
6. The Oath-Words
7. imperative sentences
8. hedges (hedging expressions)
9. affirmatives

منابع

- ارباب، س. (۱۳۹۱). بررسی و طبقه‌بندی دشواژه‌های رایج زبان فارسی در تداول عامه. پژوهش‌های زبان‌شناسی تطبیقی، ۴، ۱۰۷-۱۲۴.
- استرآبادی، ب. (۱۳۷۱). معایبالرجال. تهران: نگارش و نگارش زن.
- برجی، ز.، و ذاکری، ا. (۱۴۰۲). نقد تحلیلی تأدیبال زنان و مردان با محوریت کتاب تأدیبالنسون. تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)، ۵۷، ۱۸۷-۲۰۷.
- بهمنی مطلق، ی.، و نجفی عرب، م. (۱۳۹۳). کاربرد واژگان در رمان شازده احتجاب از منظر زبان و جنسیت. تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)، ۲۰، ۱۲۱-۱۴۲.
- بهمنی مطلق، ی.، و باقری، ن. (۱۳۹۱). مقایسه زبان زنان در آثار سیمین دانشور و جلال آل‌احمد. زن و فرهنگ، ۱۱، ۴۳-۵۹.
- بی‌نام. (۱۳۱۷ق). تأدیبالنسون. نسخه خطی. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی، شماره ۲۸۱۲.
- ترادگیل، پ. (۱۳۷۶). زبان‌شناسی اجتماعی: درآمدی بر زبان و جامعه. ترجمه م. طباطبایی. تهران: آگاه.

جان‌نژاد، م. (۱۳۸۰). زبان و جنسیت؛ تفاوت میان گویشوران مرد و زن ایرانی در تعامل مکالمه‌ای. رساله دکتری، دانشگاه تهران.

قاضی مرادی، ب. (۱۳۹۷). بازخوانی انتقادی مفهوم جنسیت و مرزهای تن در کتاب تأدیب‌النسوان. پژوهش‌نامه زنان، ۹، ۱۰۱-۱۲۹.

کائدی، ش. (۱۳۸۲). فمینیسم: خاستگاه‌ها و نگرش‌ها. ادبیات کودک و نوجوان، ۳۲، ۳۶-۴۲.

لیکاف، ر. (۱۳۹۹). زبان و جایگاه زن. ترجمه م. خدادادی و یاسر پوراسماعیل. تهران: نگاه.

مؤمنی، م. (۱۳۸۶). زبان و جنسیت. بازتاب اندیشه، ۹۶، ۶۶-۷۱.

مدرسی، ی. (۱۳۶۸). درآمدی بر جامعه‌شناسی زبان. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

Reference

- Anonymous. (1899). *Disciplining women*. Manuscript. Library of the Islamic Consultative Assembly, No. 2812.
- Arbab, S. (2012). A survey and classification of common Dysphemisms in Persian colloquial language. *Comparative Linguistic Research*, 4, 107-124.
- Bahmani Motlagh, Y., & Najafi Arab, M. (2014). The use of vocabulary in the novel prince Ehtejab from the perspective of language and gender. *Interpretation and Analysis of Persian Language and Literature Texts (Dehkhoda)*, 20, 121-142.
- Bahmani-Motlagh, Y., & Bagheri, N. (2012). A comparison of women's language in the works of Simin Daneshvar and Jalal Al-Ahmad. *Women and Culture*, 11, 43-59.
- Borji, Z., & Zakeri, A. (2023). Analytical critique of disciplining women and men with a focus on the book Ta'dib al-Niswan. *Interpretation and Analysis of Persian Language and Literature Texts (Dehkhoda)*, 57, 187-207.
- Estarabadi, B. (1992). *Ma'yeib al-Rijal* (Vices of Men). Negaresh va Negaresh-e Zan.
- Ghazi Moradi, B. (2018). A critical re-reading of the concept of gender and the boundaries of the body in the book Ta'dib al-Niswan. *Journal of Women's Studies*, 9, 101-129.

- Jan-Nejad, M. (2001). *Language and gender; differences between male and female Iranian speakers in conversational interaction*. Doctoral Dissertation, University of Tehran.
- Ka'edi, S. (2003). Feminism: origins and attitudes. *Children's and Adolescent Literature*, 32, 36-42.
- Khosronejad, A. (2007). *The role of gender on content analysis of English and Persian short stories*. Tarbiat Modares University.
- Lakoff, R. (1973). Language and woman's place. *Language in Society*, 2(1), 45-80.
- Modarresi, Y. (1989). *An introduction to the sociology of language*. Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Momeni, M. (2007). Language and gender. *Reflection of Thought*, 96, 66-71.
- Nemati, A., & Bayer, M. J. (2007). Gender differences in the use of linguistic forms in the speech of men and women-A comparative study of Persian and English. *Glossa*, 3 (1), pp. 185-201.
- Tayefi, sh. (2021). A research on language and gender in Shabhayeh Tehran (Nights of Tehran) and Azadarane Bayal (Mourners of Bayal) novels based on Lakoff's theory. *The Journal of Applied Linguistics and Applied Literature: Dynamics and Advances*, 9 (1), 227-241.
- Trudgill, P. (1997). *Sociolinguistics: an introduction to language and society* (translated by M. Tabataba'i). Agah.